

W opisie arystotelizmu niejasne jest zdanie: „Ruch zaś dokonuje się przez to, co podlega ruchowi” (s. 117). Co to znaczy? Czym innym jest tam przecież poruszyciel, a czym innym poruszana rzecz (*omne, quod movetur, ab alio movetur*). Myląca jest nazwa „Kongregacja Zakonników” (na s. 44), która sugeruje jakieś zgromadzenie członków zakonów, a chodziło o instytucję centralną, rodzaj ministerstwa: Kongregację do Spraw Zakonów w Kurii Rzymskiej (oficjalna nazwa w epoce: *Sacra Congregatio pro episcopis et religiosis*). Gdy mowa jest o platonizmie (s. 66), wówczas pojawiają się określenia „wiedza o zjawiskach” oraz „wiedza o bycie”. Należało powiedzieć raczej „mniemania o zjawiskach i wiedza o bycie”, gdyż o zjawiskach nie ma u Platona prawdziwej wiedzy. Na s. 87 pojawia się pomyłka, gdy zamiast „wymysłem ludzkim” czytamy „wymysłem Boskim”.

Krótko mówiąc, polska literatura filozoficzna otrzymała cenne opracowanie poświęcone ważnej postaci wczesnego Oświecenia, zachęcające do dalszego studium epoki.

MARCIN KARAS
(Kraków)

OBLICZA WOLNOŚCI

Współczesne i historyczne konteksty wolności, pod. red. Leszka Kopciucha, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 493.

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej ukazała się w 2013 roku książka stanowiąca zbiór artykułów polskich badaczy i naukowców biorących udział w interdyscyplinarnej konferencji naukowej „Konteksty wolności”. Konferencja ta odbyła się w dniach 21 i 22 marca 2013 roku na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Organizatorami konferencji było Lubelskie Towarzystwo Naukowe oraz Instytut Filozofii UMCS.

Inicjatorem oraz przewodniczącym konferencji był Leszek Kopciuch, autor wstępu do książki, który kompleksowo wprowadza czytelnika w prezentowaną tematykę. Otwierające tom *Wprowadzenie* ma na celu przede wszystkim podkreślenie, jak wieloaspektowe oraz niejednokrotnie paradoksalne jest pojęcie wolności. Leszek Kopciuch podkreśla, że wolność jest jednym z najważniejszych filarów całej kultury europejskiej. Problemem wolności żywo zajmowały najwybitniejsze umysły od czasów Sokratesa i Platona, aż po współczesne teoretyczne rozważania filozofów, socjologów czy antropologów, ale także praktyczne badania kognitywistów, neurobiologów i przedstawicieli medycznych dyscyplin pokrewnych. Autor *Wprowadzenia* wskazuje także na szereg paradoksów związanych z pojęciem wolności. Po pierwsze, paradoks, który powstaje na skutek zestawienia najnowszych wyników badań z zakresu naturalistycznej antropologii z tradycyjną filozoficzną refleksją na temat ludzkiej wolności. Otóż, okazuje się, że współczesne badania naukowe dostarczają nam licznych dowodów na to, że człowiek jako podmiot, nie jest niczym więcej niż tylko pochodną skomplikowanych procesów zachodzących w jego mózgu. Zatem, wypracowane przez filozoficzny namysł nad człowiekiem pojęcia takie, jak autokreacja, samostanowienie czy podmiotowość, na których ufundowana jest ludzka wolność, zdają się być jedynie mrzonkami tych,

którzy tak bardzo próbowali dowieść jej istnienia. Po drugie, paradoks związany z czasami najnowszymi, zdominowanymi przez kulturę masową i proces pauperyzacji większości dziedzin życia ludzkiego. Kultura masowa wyróżnia się bowiem tym, że decydująco wpływa na nasze pragnienia, ukierunkowuje nasze aspiracje i tym samym czyni z nas *de facto* niewolników naszych własnych potrzeb. Ale jest i kolejny paradoks, który posiada zupełnie odmienną od poprzedniego naturę. Tym razem to nie kultura, lecz nauka, będąca jednocześnie najwyższym wyrazem wolności i niezależności ludzkiego umysłu, zniewala współczesnego człowieka. Nauka, która pozwoliła człowiekowi w niespotykanym dotychczas stopniu zapanować nad przyrodą, uczyniła go równocześnie w pełni od niej zależnym. Ostatecznie autor wskazuje na jeszcze jeden, choć równie istotny, współczesny paradoks związany z pojęciem wolności. Odwołuje się on bowiem do wszystkich dwudziestowiecznych zmagania o wolność zarówno jednostkową, jak i wymiarze całych społeczeństw i narodów. Charakterystyczne dla XX wieku dążenie do wolności i niepodległości (fizycznej i duchowej) zdaje się być w sprzeczności z tym wszystkim, co wiemy o sobie z najnowszych osiągnięć nauk szczegółowych. Zależność człowieka od natury, sprowadzenie istoty rozumu ludzkiego do szeregu impulsów nerwowych czy socjologiczne uzasadnienie zależności człowieka od społeczeństwa, miejsca i czasu, w których przyszło mu żyć – wszystkie te aspekty zdają się przyczynić współczesnemu pędowi ku jednostkowej wolności.

Ten krótki zarys paradoksów związanych z problemem wolności w pełni uzasadnia różnorodność tematyki zawartej w poszczególnych artykułach. Monografia ta bowiem przedstawia szerokie spektrum badań nad zagadnieniem wolności, zarówno w kontekście historycznym, jak w perspektywie najnowszych badań i obowiązujących dyskursów. Problem wolności analizowany jest także w aspektach praktycznych oraz teoretycznych. Aby ułatwić czytelnikowi orientację w merytorycznej zawartości tomu i lekturę poszczególnych artykułów, monografia została podzielona na cztery tematyczne części.

Część pierwsza to przede wszystkim opracowania teoretyczne. Systematyczne podejście do tematu wolności prezentują teksty Marii Szyszkowskiej *Światopogląd w kontekście wolności* oraz Andrzeja Niemczuka *Teoria i praktyka wolności*. Autorzy pytają przede wszystkim, czym jest wolność, i jaką rolę pełni ona na poziomie jednostkowym oraz społecznym. Dodatkowo, część ta obejmuje tekst autorstwa Radosława Domke *Przemiany społeczne polskiej opozycji w latach 70. XX wieku*, który prezentuje polskie zmagania z komunistyczną władzą i społecznym zniewoleniem w okresie lat siedemdziesiątych XX wieku.

Najobszerniejsza w całym tomie część druga to zbiór tekstów historyczno-filozoficznych. Autorzy poddają analizie poglądy poszczególnych filozofów na kwestię ludzkiej wolności. Zwieńczeniem większości tekstów jest stawiane przez autorów pytanie o zasadność wybranej koncepcji. Zatem charakterystycznym rysem wszystkich artykułów z tej części monografii, jest krytyczne bądź afirmujące podejście do wybranych koncepcji filozoficznych dotyczących zagadnienia wolności. Czytelnik znajdzie tutaj większość najważniejszych, historycznych teorii wolności, reprezentowanych przez Benedykta Spinozę (Marta Tyszko, *Utożsamienie woli i rozumu w filozofii Benedykta Spinozy*), Artura Schopenhauera (Aleksandra Bugla, *Schopenhauerowska krytyka pojęcia wolnej woli a perspektywa współczesnej neurobiologii*), Lwa Tolstoja (Michał Bohun, *Lew Tolstoj i idea wolności negatywnej. Parę wstępnych uwag*), Wilhelma Windelbanda (Honorata Jakuszeko, *Problem wolności woli w ujęciu Wilhelma*

Windelbanda), Maxa Stirnera (Tomasz Lachowski, *Między wolnością a samowolą. Stirneryzm jako wolność ku nihilizmowi*) oraz Maxa Schelera i Edmunda Husserla (Witold M. Nowak, *Fenomenologia wobec „fatalnego naturalizmu” nowożytności: Edmund Husserl i Max Scheler*). Stanowisko Maxa Schelera zostało także ujęte w tekście Sławomira Raube *Bunt według Alberta Camusa i bunt wartości niewolniczych według Maxa Schelera*. Kolejne artykuły w tej części książki to polemiczny tekst Mariana Grabowskiego *Dyskusja Hartmannowskich antynomii wolności: „opatrzności” i „zbawienia”*, następnie artykuły Leszka Kopciucha *Struktura przeżyć woliwtywnych w kontekście problemu wolnej woli – H. G. Frankfurt, D. von Hildebrand* oraz Pawła Nierodki *Problem wolności w reentywizmie Józefa Bańki*. Znajdziemy tutaj również prace z pogranicza filozofii, sztuki i literatury, jak choćby tekst Anny Ziółkowskiej *Wolność w sztuce abstrakcyjnej Wasyła Kandyńskiego w świetle fenomenologii Michela Henry’ego*, *Granice ludzkiej wolności – refleksje na kanwie Ślubu Witolda Gombrowicza* autorstwa Piotra Martina czy „*Apostoł ludzkości*” o tajemnicach wolności, czyli Siemiona L. Franka *spojrzenie na twórczość Fiodora M. Dostojewskiego* autorstwa Barbary Czardybon. Część tę zamykają dwa teksty o odmiennej nieco tematyce, *Problem wolności w perspektywie libertarianizmu Roberta Kane’a* Krzysztofa Rojka oraz *Deterministyczna perspektywa filozoficznego rozumienia wolności* autorstwa Konrada Szocika. Część ta, choć obszerna i różnorodna tematycznie, została także wewnętrznie uporządkowana tak, aby Czytelnik mógł łatwo odnaleźć interesujące go artykuły, skupione w tematycznych podgrupach. Dzięki temu zabiegowi historyczno-filozoficzna refleksja nad zagadnieniem wolności dostarcza Czytelnikowi rzetelnej, uporządkowanej wiedzy i prezentuje różnorodność historycznych stanowisk wobec tego niezwykle żywotnego zagadnienia.

Trzecia część monografii poświęcona została interdyscyplinarnym badaniom nad problemem wolności. Zawarte zostały w niej opracowania prezentujące wolność w perspektywie różnych nauk szczegółowych, odbiegających od czystej filozoficznej refleksji. Czytelnik znajdzie tutaj teksty z zakresu pedagogiki, nauk społecznych i politycznych, bioetyki czy kulturoznawstwa. Teksty o tematyce społeczno-politycznej to przede wszystkim *Wolność w perspektywie kapitału społeczno-kulturowego* autorstwa Jerzego Kolarzowskiego, *Specyfika ujęcia wolności w filozofii polityki na przykładzie liberalizmu* Barbary Grabowskiej oraz artykuł Jolanty Sawickiej *Doświadczenie wolności. Praktyka polityczna w ujęciu Hannah Arendt*. Odrębny tematycznie artykuł z zakresu bioetyki stanowi w tej części monografii tekst Agaty Strzdały *Relacja między kulturą a wolnością w kontekście zagadnień bioetycznych. Przypadek bioetyki afroamerykańskiej*. Część ta zawiera także teksty Małgorzaty Mrówki *Wolność w kontekście doradztwa*, Anety Teresy Majowskiej *Między wolnością a skutecznością* oraz artykuł Andrzeja Boczkowskiego z pogranicza pedagogiki i socjologii, zatytułowany *Edukacyjny kontekst wolności – perspektywa socjologiczna*. Należy podkreślić, że ta część monografii, choć niejednolita tematycznie, stanowi kolejny dowód na potwierdzenie tezy, jak wielowymiarowy i niejednorodny jest problem wolności, zarówno w kontekście nauk praktycznych, jak i rozważań o charakterze teoretycznym.

Ostatnia część monografii prezentuje teksty, których autorzy zajmują się zagadnieniem wolności nie wprost. Zaprezentowane zostały w nich bowiem różne aspekty i oblicza utraty wolności, zniewolenia i podległości. Część tą otwiera tekst Jacka Sieradzana *Raj demiurga jako cywilizacja konsumpcyjna. Wokół gnostyckiej interpretacji biblijnego mitu o raj*. Kolejny tekst, autorstwa Weroniki Janowskiej-Kurdziel,

poświęcony jest kwestiom zniewolenia kobiet – *Zniewolenie kobiet – mizoginia na przykładzie gwałtów wojennych*. Ostatni tekst w tej części, który zamyka zarazem całą monografię, to artykuł Alena Sierżęgi *Mechanizm poszukiwania kozła ofiarnego – stan zawieszony wolności*. Ostatnia część książki przypomina Czytelnikowi, że niewola czy też zniewolenie, to pojęcia komplementarne wobec pojęcia wolności i, jako takie, stanowią ważny punkt odniesienia dla wszelkiego rodzaju rozważań poświęconych temu zagadnieniu.

Niewątpliwie, monografia poświęcona idei wolności musi być z konieczności dziełem obszernym i różnorodnym merytorycznie, ponieważ sam problem wolności jest zagadnieniem o wielu, niejednokrotnie zaskakujących, obliczach. Fakt ten podkreślił także Leszek Kopciuch, w konkluzji swojego *Wprowadzenia* do niniejszego tomu: „Świat jest bowiem różnorodny. Przejawia się to również w wolności”¹. Wielokierunkowe zainteresowanie badaczy problemem wolności nie może być zatem przyczyną zdziwienia Czytelnika. Książka *Współczesne i historyczne konteksty wolności* jest raczej świadectwem, jak żywym i często kontrowersyjnym tematem jest współcześnie kwestia wolności. Publikacja ta świadczy również o tym, że w kręgu kultury europejskiej problem wolności jest jednym z najbardziej ugruntowanych polemicznych tematów, który pozostawał (i nadal pozostaje) aktualny, niezależnie od zmieniających się paradygmatów myślowych oraz przemijających porządków społecznych i politycznych. Należy także zwrócić uwagę, że pomimo ogromnej popularności wszelkich zagadnień związanych z kwestią wolności na przestrzeni dziejów, nadal nie znalazły one satysfakcjonujących i jednoznacznych rozstrzygnięć. Wydaje się, że z tego jednak względu, problem wolności jest nadal zagadnieniem żywo zajmującym przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych i stanowi permanentny przedmiot filozoficznej refleksji.

Monografię tę można polecić wszystkim zainteresowanym kwestią wolności, niezależnie od dyscypliny naukowej czy też filozoficznej, którą się zajmują. Różnorodność zaprezentowanych w książce stanowisk, wielowątkowość problematyki, którą obejmuje i szeroki horyzont badawczy, który prezentują autorzy, wszystkie te cechy stanowią o naukowej wartości książki *Współczesne i historyczne konteksty wolności*.

NATALIA ANNA MICHNA
(Kraków)

MOŻLIWOŚĆ DOBREGO ŻYCIA W XXI WIEKU

Wilhelm Vossenkuhl, *Możliwość dobra. Etyka w XXI wieku*, tłum. Kazimierz Rynkiewicz, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012, s. 489.

W serii „Myśl filozoficzna” Wydawnictwo WAM wydało książkę niemieckiego profesora Uniwersytetu Ludwika Maksymiliana w Monachium Wilhelma Vossenkuhla pt. *Możliwość dobra. Etyka w XXI wieku*.

Żyjemy w czasach wielokulturowości, panują rozmaite poglądy na wiele spraw. Tradycyjny światopogląd zaczyna się łamać. Wpadamy w zakłopotanie, niepewność,

¹ L. Kopciuch, *Wprowadzenie* [w:] *Współczesne i historyczne konteksty wolności*, cyt. dz., s. 9.